

*І.Бекешкіна,
кандидат філософських наук*

УКРАЇНСЬКІ ПАРТІЇ НА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ І СТРУКТУРОВАНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Дослідження громадської думки з політичних питань обдаровує численними парадоксами, причому моніторинг фіксує багаторічну стабільність цих парадоксів, отже, їх закономірний характер.

Скажімо, рівень довіри до політичних партій та Верховної Ради стабільно є найнижчим серед усіх соціальних інституцій. Було б логічно, аби ця довіра була вищою після парламентських виборів (як це постійно трапляється з довірою до Президента після президентських виборів) і знижувалася, якщо Верховна Рада не виправдовувала сподівань громадян. Але ні: єдина суттєва флуктуація у рівні довіри до Верховної Ради припадає на весну 2005 р. – за рік до наступних парламентських виборів, коли довіра до старої Верховної Ради різко підвищилася з 2.2 до 2.9 бала. І причина була аж ніяк не у самій Верховній Раді, а в загальному піднесенні сподівань населення після президентських виборів і обрання Президентом Віктора Ющенка, який уперше в історії України отримав позитивну довіру у 3.4 бала (хоча і перебував на посаді на час проведення опитування лише три місяці). Вже через рік, напередодні парламентських виборів 2006 р., довіра до Верховної Ради впала до 2.5 бала, (що, може, й не дивно, бо то був останній рік каденції тієї Верховної Ради), але до новообраної восени 2007 р. Верховної Ради навесні 2008-го довіра знову впала вже до традиційних 2.3 бала.

Отже, Верховна Рада – інституція, яку громадяни самі обирають, навіть одразу після виборів не користується їхньою довірою. Хоча сусідам, яких зазвичай люди взагалі

не обирають, вони переважно схильні довіряти (стабільна довіра у 3.2–3.4 бала), так само як і колегам (3.3–3.5 бала), яких теж переважно не обирають.

Другий парадокс – це те, що принаймні двоє останніх парламентських виборів (2006 і 2007 рр.) відбувалися лише за партійними списками, люди голосували за ті чи інші партії, проте це аж ніяк не змінило на краще їхнього ставлення до партій як таких: у 2005 р., за рік до парламентських виборів, довіра до політичних партій, згідно з даними моніторингу Інституту соціології, становила 2.5 бала за 5-бальною шкалою, а одразу після виборів – 2.4 бала, а через півроку після позачергових парламентських виборів 2007 р., восени 2008 р. – ще нижче – 2.2 бала. Навесні 2012 р., за даними моніторингу, рівень довіри до політичних партій впав до 2.0 балів – стільки ж було у 1996 р., коли ще не було виборів за партійними списками. До цього ще можна додати, що в моніторингу 2012 р. на запитання *“Чи є в Україні серед наявних на сьогодні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу?”* відповідь “ні” дало найбільше громадян за увесь час проведення моніторингу – 44,5% (“так” – 20,6%, “важко сказати” – 34,9%).

Отже, увесь шлях партійних виборів (1998, 2002, 2006, 2007 рр.) призвів до дискредитації партій та партійних виборів.

Вибори–2012 відбудуться за знову зміненим Законом про вибори, який повернув мажоритарну складову. Слід зазначити, що ця новація була позитивно сприйнята українськими виборцями, які протягом кількох років засвідчували в опитуваннях, що для них чисто мажоритарна система, обрання окремих депутатів у окремих округах була б найбільш бажаним варіантом виборчої системи.

Очевидно, що мажоритарна складова виборів негативно вплине на процес розбудови багатопартійності в Україні. Проте, з іншого боку – чи стимулювали “чисто” партійні вибори у 2006 і 2007 рр. формування реальної багатопартійності, яка відображала б структуру поглядів

українських громадян? Наскільки просунулася партійно-політична структура українського суспільства за час проведення партійних виборів? Наскільки відповідає партійно-політична структура політичній структурованості суспільства? Що являють собою електорати партій, які братимуть участь у виборах і мають шанси здолати 5% бар'єр?

Загалом у самій суті такого суспільного явища, як партія, немає нічого такого, що могло б викликати таке негативне ставлення громадян. Навпаки, призначення політичної партії полягає у тому, щоб представляти у владі інтереси частини громадян. Закон “Про політичні партії в Україні” визначає політичну партію як “добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах” [1, с. 118]. Багатопартійна система є головним чинником, який забезпечує представництво інтересів громадян у владі. Партії формують свої політичні програми, де викладене бачення тих суспільних перетворень, які здійснюватиме партія, здобувши владу, та основних шляхів досягнення бажаного суспільного майбутнього, а виборці на виборах обирають у владу відповідну політичну силу, близьку до своїх поглядів та переконань.

У країнах Східної Європи після розпаду соціалістичної системи і у країнах колишнього Радянського Союзу одразу розпочався процес утворення політичних партій. Проте результати цього партійного будівництва – різні. Ті країни, яким вдалося створити партійну систему західного типу, нині є членами Європейського Союзу і за усіма показниками (ВВП на душу населення, рівня корупції, сприятливості ведення бізнесу, стану свободи тощо) виглядають істотно краще, ніж країни колишнього Радянського Союзу (за винятком країн Балтії). Країни, де партійна система має, по суті, декоративний характер, а результати виборів відомі заздалегідь, вирізняються високим рівнем

корупції, зосередженням національного багатства в руках невеликої купки олігархів, соціальною несправедливістю і незахищеністю, утисками прав і свобод, відсутністю верховенства права.

Україна тривалий час відрізнялася від інших пострадянських країн (за винятком країн Балтії), тим, що була все ж не “чисто” авторитарною, а напіввільною країною (за класифікацією Freedom House). В Україні вибори відбувалися справді змагальні, на яких майже завжди (за винятком президентських виборів 1999 р.) перемагала опозиція. Політична реформа 2004-го перетворила партії на вирішальну ланку політичної системи, бо обрані на виборах партії та партійні блоки формували коаліції більшості у Верховній Раді та місцевих радах, які обирали виконавчі органи влади. Проте після перемоги Віктора Януковича та після скасування Конституційним Судом політичної реформи 2004 р. Україна повернулася до президентсько-парламентської політичної системи, де вирішальною інстанцією ухвалення державних рішень став Президент.

Вибори до Верховної Ради 2006 і 2007 рр. були визнані і в Україні, і міжнародною спільнотою такими, що цілком відповідають демократичним стандартам. Вони були напружено змагальними, політичні сили мали всі можливості донести свої програми і пропозиції до виборців, виборці були вільні у своєму виборі і підрахунок голосів був чесним, що засвідчило збіг результатів кількох екзитполів.

Проте от що парадоксально: саме після проведення цих демократичних виборів населення дійшло висновку, що вибори в Україні не є реальним механізмом впливу громадян на владу (табл. 1).

Щоразу в цих опитуваннях населенню ставилося запитання “Що заважає виборам в Україні стати демократичним механізмом впливу громадян на владу?” демократичної участі громадян у державних справах?” І завжди з великим відривом стабільно домінувала від-

Таблиця 1

**Чи Ви згодні з тим, що вибори в Україні
є реальним механізмом впливу громадян на владу?¹**

Чи згодні, що вибори є реальним механізмом впливу громадян на владу?	Травень–2004	Березень–2006	Листопад–2007	Грудень–2007	Грудень–2009	Жовтень–2010	Квітень–2012
Зовсім не згодні	28,2	15,6	14,6	18,4	18,9	23,7	20,8
В основному не згодні	25,8	15,1	21,5	28,9	28,2	24,7	25,4
В основному згодні	17,2	28,6	35,1	34,4	25,4	19,4	28,4
Повністю згодні	2,1	7,6	16,4	6,2	2,6	4,1	4,0
Важко сказати	27,7	33,2	12,3	12,1	24,9	28,2	21,3

повідь: “Невиконання тими, кого обрали, своїх виборчих обіцянок”.

Вочевидь, невдоволення громадян тим, що політичні сили, що прийшли до влади, не виконують своїх виборчих обіцянок, й стало головною причиною, чому в Україні майже на всіх виборах (за винятком президентських 1999 р.) перемагала опозиція, яка, будучи при владі, звісно, не могла виконати тих обіцянок, які давала, йдучи до влади, отже, програвала наступні вибори.

Здається, то і є торжество демократії? Адже свого часу Гантінгтон запропонував тест подвійної зміни влади шляхом виборів як показник того, що країна стала демократичною. Однак, незважаючи на те, що Україна цілком успішно здала цей тест (зміна влади у результаті президентських виборів і перемоги Кучми над Кравчуком у 1994 р., радикальна зміна влади після перемоги Віктора

¹ Загальнонаціональні опитування були проведені Фондом “Демократичні ініціативи” з фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс”. Кожного разу було опитано близько 2000 респондентів за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (старше 18 років) за такими параметрами, як стать, вік, рівень освіти, регіон та тип проживання. Помилка вибірки не перевищує 2,2%.

Ющенко на президентських виборах 2004 р. і так само радикальна – після перемоги Віктора Януковича у 2010 р.), громадяни України не задоволені тим, як демократія функціонує в Україні. А після чергової “успішної здачі тесту” у 2010 р. Україна перейшла у класифікації Freedom House з категорії вільних країн до категорії напіввільних.

Очевидно, що виборів, навіть чесних і демократичних, недостатньо для демократичності країни і для того, щоб внаслідок виборів здійснювалися зміни на краще. Вочевидь, аналізу слід піддати самі політичні суб’єкти виборів, насамперед політичні партії.

Одна з істотних відмінностей пострадянських країн (за винятком країн Балтії) від постсоціалістичних країн Східної Європи у тому, що в Україні не вдалося розбудувати систему багатопартійності європейського зразка. Політична партія, за визначенням, є організованою сталою політичною організацією, яка ґрунтується на єдності ідеології та програми й представляє інтереси певної частини народу (саме латинське слово “partie” означає “частина”). Для того, щоб реалізувати свої програмні цілі, партії змагаються за завоювання державної влади або за участь у її здійсненні.

Визначеність ідеології та цілей дає змогу громадянам свідомо обирати ті політичні сили, які, на їхню думку, відповідають їхнім переконанням та інтересам. Це означає таку передбачуваність політики, яку проводитиме партія, здобувши владу. Загалом політичний вибір рухається у межах ліво-правої політичної парадигми. Скажімо, у Словаччині після виборів парламенту у 2012 р. ЗМІ рясніли заголовками “Ліві беруть владу”, бо переможець – партія “Смерт” (“соціальна демократія”) відома в країні та за її межами як лівоцентристська партія, а партії, що внаслідок виборів втратили владну більшість – “Словацький демократичний і християнський союз” та “Свобода і солідарність”, належали до правих. Відповідно, аналітики прогнозували істотні зміни в економічній політиці країни.

Так само і після польських парламентських виборів 2011 р. про результати писалося у ЗМІ: “Польща: правий поворот”, “І знову праві”, бо владу зберегли партії, що обстоюють ліберальну економічну політику та продовження приватизації державної власності.

В Україні ніколи результати виборів не аналізувалися з подібних позицій, бо в економічній частині програм партії схожі як близнюки популістськими обіцянками.

Українські партії ще не диференціювали свій сегмент суспільства, який вони представляють, і значною мірою залежать від промислово-олігархічних груп, які їх утримують. Політична культура українського суспільства зумовлює орієнтацію на політичних лідерів, а не на партійні програми. Напередодні парламентських виборів 2006 р. ми докладно проаналізували, спираючись на дані моніторингу, тенденції розвитку партійно-політичної структури українського суспільства від виборів–2002 до виборів–2006 [2]. Через шість років з тих шести партій, які були нами розглянуті, лише три мають шанси здолати виборчий бар’єр: Партія регіонів, КПУ і БЮТ, який на цих виборах фігурує як партія “Батьківщина”, яка увібрала в себе партію “Фронт змін” (на час опитування позиціонувалася ще окремо), яка утворилася перед президентськими виборами і мала всі шанси самостійно здолати виборчий бар’єр увійти до Верховної Ради. Має всі шанси увійти до Верховної Ради новоутворена партія “УДАР” Віталія Кличка, про яку поки що нічого не відомо – ані про програму, ані про ідеологічну спрямованість, проте яка (станом на 1 липня) набирає понад 10% серед тих, хто збирається брати участь у виборах. Ще дві політичні сили теоретично мають шанси здолати 5%: партія Наталі Королевської “Вперед – Україна!”, що виникла безпосередньо перед виборами і про яку відомо ще менше, ніж про партію Кличка, і ГО “Свобода”, яка, навпаки, брала участь попередніх парламентських виборах, проте не набирала навіть 1%. Натомість практично немає шансів на

Розділ перший

проходження до парламенту у партії “Наша Україна”. За десять років, що минули, очолювана Віктором Ющенком політична сила, яка посіла перше місце на виборах 2002 р. (25,57% голосів), далі з кожними виборами погіршувала свій результат і на наступних виборах–2012, вочевидь, не увійде до складу парламенту і може зникнути з політичного поля взагалі. Таким чином, за час, що минув від останніх парламентських виборів, лише три політичні сили можна вважати складовими стабільної політичної структури.

Тепер, спираючись на дані моніторингу за роки парламентських виборів, по-перше, проаналізуємо, яким є склад електоратів найбільш рейтингових політичних сил, за якими параметрами вони відрізняються між собою і в якому напрямі може далі розвиватися партійно-політична структура?

Як засвідчує моніторинг, у країні встановилися стабільні погляди населення щодо ролі держави в економіці (головний критерій ліво-правого поділу політичного поля), ставлення до великої приватизації та підприємництва. У моніторингу з 2002 р. з’явилося запитання щодо того, якою повинна бути роль держави в управлінні економікою

Таблиця 2

Відповіді населення України за запитання “Яким чином держава має брати участь в управлінні економікою?” (%)

<i>Якою повинна бути роль держави?</i>	<i>2002</i>	<i>2004</i>	<i>2006</i>	<i>2008</i>	<i>2010</i>	<i>2012</i>
Треба мінімізувати участь держави, – все регулює ринок	6,5	6,1	4,7	6,8	5,4	6,2
Треба поєднати державне управління і ринкові методи	46,1	45,5	49,5	49,9	48,8	43,2
Треба повернутися до планової економіки на основі повного державного обліку і контролю	29,3	31,6	29,6	28,8	31,9	34,0
Важко відповісти	17,8	16,5	14,6	13,7	13,9	16,6
Не відповіли	0,3	0,3	1,6	1,0	0,8	1,8

(табл. 2). Слід сказати, що відтоді громадська думка з цього питання є надзвичайно стабільна, що свідчить про усталеність поділу суспільства у ліво-правому вимірі (табл. 3).

Як свідчать дані, половину населення за економічними поглядами слід віднести до центристів, а третину – до “лівих”. Прибічників “правих”, ліберальних поглядів в економіці зовсім небагато – 6%, проте у принципі цього було б достатньо, аби здолати 5% виборчий бар’єр.

Тепер поглянемо, чи відображається ця диференціація у виборі політичної сили. Особливий інтерес становить партія Кличка “УДАР”, яка вийшла на третю позицію у рейтингах, проте й досі залишається “темною конячкою”.

Наведені результати свідчать, що за економічними поглядами склад електоратів політичних партій, що мають реальні шанси увійти до складу майбутньої Верховної Ради, майже однаковий у трьох політичних сил – “Батьківщина”, “Фронту змін” і “УДАРу”. У КПУ більше поло-

Таблиця 3

Відповіді прибічників різних політичних сил на запитання “Яким чином держава має брати участь в управлінні економікою?”, 2012 р. (%)*

Якою повинна бути роль держави?	Партія регіонів	КПУ	Батьківщина	“Фронт змін”	УДАР	Загалом
Треба мінімізувати участь держави, – все регулює ринок	4,9	1,2	8,0	5,6	13,5	6,2
Треба поєднати державне управління і ринкові методи	42,8	36,5	44,2	51,1	40,5	43,2
Треба повернутися до планової економіки на основі повного державного обліку і контролю	44,4	57,6	27,1	22,2	31,0	34,0
Важко відповісти	4,8	4,7	18,6	21,1	14,9	16,6

*У таблиці представлені лише ті політичні сили, де кількість респондентів в опитуванні достатня для аналізу.

Розділ перший

вини виборців хотіли б повернутися до державно регульованої економіки, а електорат Партії регіонів поділяється на “лівих” (44%) і центристів (43%). Важливо підкреслити, що такий самий склад електорату був у цих політичних сил ще шість років тому (за винятком відсутнього тоді “УДАР”).

Зовнішньополітичні орієнтації населення України є другою подільною лінією громадської думки населення України. Громадська думка із цих вимірів, звичайно, змінювалася, проте протягом усього часу здійснення моніторингу переважало одночасно позитивне ставлення до ЄС і союзу з Росією та Білоруссю і негативне ставлення до вступу до НАТО. Дані *таблиці 4* показують позиції електоратів різних партій із зовнішньополітичних питань.

Отже, негативне ставлення до вступу до ЄС виділяє лише електорат Комуністичної партії. Щоправда, і елек-

Таблиця 4

**Зовнішньополітичні орієнтації виборців політичних сил,
2012 р. (%)***

	Партія регіонів	КПУ	“Фронт змін”	Батьківщина	УДАР	Загалом
<i>Ставлення до вступу України до ЄС</i>						
Позитивне	35,5	8,2	69,6	62,3	60,8	46,0
Негативне	25,9	53,5	7,6	8,5	13,5	22,1
<i>Ставлення до вступу України до НАТО</i>						
Позитивне	5,2	1,2	35,9	30,8	24,3	15,4
Негативне	72,2	84,9	31,5	32,8	31,1	54,7
<i>Ставлення до приєднання України до Союзу Росії та Білорусі</i>						
Позитивне	79,7	95,3	33,7	33,3	41,9	56,5
Негативне	6,8	3,2	48,9	46,5	37,8	24,7

*Відповіді “важко відповісти” не наводяться.

торат Партії регіонів відрізняється від електоратів “Фронту змін”, “Батьківщини” та “УДАРу” більш прохолодним ставленням до членства в ЄС, віддаючи явну перевагу союзу з Росією та Білоруссю. Ставлення до членства в НАТО ділить виборців, а от рух до ЄС цілком може стати ідеєю, яка об’єднає більшість українців, на відміну від інтеграції з Росією та Білоруссю.

Найбільшим розмежовуючим чинником, як засвідчили результати моніторингу, виявилось ставлення до надання російській мові статусу офіційної (табл. 5). Причому, якщо порівняти погляди електоратів Партії регіонів, “Батьківщини” та “Фронту змін” з минулорічними, то жодних змін не відбулося, тобто що цей поділ характеризується стабільністю і є найбільш сильним подільником: виборці одних політичних сил за надання російській мові статусу офіційної (71% і 66%), інших – проти цього (70% і 75%) Щодо УДАРу, то, як ми вже вказували, виборцям поки що мало відомі програмні установчі засади цієї політичної сили, тому там істотно більше виборців з різними поглядами.

Таблиця 5

Ставлення прибічників різних політичних сил до надання російській мові статусу офіційної, 2012 р. (%)*

Чи підтримують надання російській мові статусу офіційної?	Партія регіонів	КПУ	“Фронт змін”	“Батьківщина”	“УДАР”	Загалом
Так	71,0	65,9	15,1	14,6	33,3	43,5
Ні	15,5	16,5	69,9	74,9	58,7	41,7
Важко відповісти	13,5	17,6	15,0	10,5	15,0	14,8

*У таблиці представлені лише ті політичні сили, де кількість респондентів в опитуванні достатня для аналізу.

Отже, підіб'ємо деякі підсумки стосовно партійно-політичної диференціації населення України перед парламентськими виборами 2012 р. Порівняно з ситуацією, яка складалася і напередодні парламентських виборів 2006 р., політична структуризація виборців не змінилася, попри те, що за шість років змінився склад партій, які можуть претендувати на обрання до Верховної Ради. Як і раніше, в Україні не діють загальноприйняті у країнах західної демократії (включаючи країни Східної Європи та Балтії) розмежувальні лінії, що стосуються здійснення економічної політики, але стабільним є поділ електорального простору за зовнішньополітичними орієнтаціями, а особливо – за ставленням до мовних питань. Така структуризація та її постійне акцентування під час виборчих кампаній становить загрозу цілісності держави.

Окрім того, аналіз складу електоратів партій висвітлює ще одну особливість партійної розбудови в Україні: партії-“двійники”, такі, які мають однакову структуру електорату. Перед виборами 2006 р. це були Блок Юлії Тимошенко та блок “Наша Україна” – саме тому вони завзято боролися між собою за спільний електорат, взаємно знищуючи рейтинги один одного. Перед виборами 2012 р. з’явився “Фронт змін” Арсенія Яценюка (який “підібрав” половину рейтингу Юлії Тимошенко, втраченого внаслідок економічної кризи кінця 2008–2009 рр). Рішення йти на виборах разом було цілком обґрунтованим. Після президентських виборів з’явився такий “двійник” і у Партії регіонів у вигляді партії “Сильна Україна” Сергія Тігіпка, якого вдалося вчасно “знешкодити”, запропонувавши йому місце у виконавчій владі, за яке він розплатився розпуском партії.

Загалом такі партії-“двійники”, які будуються на однотипному електораті й відрізняються лише прізвищами лідера, притаманні лише країнам, де відсутня партійна демократія. Інакше при розчаруванні партією чи її лідером, за невдалої виборчої кампанії, втрати рейтингу тощо,

лідери йдуть у відставку, партія перебудовується, змінює свою політику. В Україні у такій ситуації просто поруч виникає інша партія з іншим лідером, яка перебирає на себе розчарований електорат. Тому й “плинність” серед партій така значна.

Побудова в Україні сучасної представницької демократії неможлива без принципово іншої розбудови партійної системи, яка б ґрунтувалася на різних пропозиціях розв’язання соціальних проблем.

Література

1. Закон України “Про політичні партії в Україні” // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №23.
2. Бекешкіна І. Тенденції розвитку партійно-політичної структури українського суспільства: від виборів–2002 до виборів–2006 / І.Бекешкіна // Українське суспільство 1992–2006: соціологічний моніторинг. – К., 2006. – С. 356–369.